

Petru ZUGUN
Ana-Maria MINUȚ

FORMAREA DE CUVINTE. IDENTIFICARE, ANALIZĂ ȘI EVALUARE

I. Studiată ciclic, din clasa a V-a și până în stadiul postuniversitar, tema despre formarea de cuvinte noi ridică, din motive diferite, dificultăți atât de ordin teoretic, cât și practic studenților din anul întâi (care nu cunosc istoria limbii române, disciplină studiată ulterior), între care și următoarele:

1) Soluții variate în privința unuia și aceluiași cuvânt format sau cu aspect de cuvânt format, astfel că este necesară argumentarea opțiunii fie pentru moștenire (din traco-dacică sau latină), fie pentru împrumut, fie pentru creație proprie limbii române, în situații precum: a) *cărnos, friguros, lănos* ș.a.; b) *bucuros, fricos* ș.a.; c) *furios, grațios* ș.a.

2) Chiar fiind recunoscută și argumentată calitatea de cuvânt format în română, între etimologiști apar divergențe la identificarea procedului lexical formativ la: a) verbe ca *lupta, măsura* ș.a.; b) verbe ca *albi, roști* ș.a.; c) substantive și adjective ca *măsură, alb*, ș.a. sau ca d) *zbor, port* ș.a.; au fost formate, acestea, pe rând, de la substantivele omonime corespunzătoare – vezi (a) și (b) – sau, respectiv, substantivele de la verbele corespunzătoare – vezi (c) și (d)?

3) Explicarea formării unui cuvânt prin mai multe procedee succesive sau numai prin unul, cel imediat anterior: substantivul *neputință* a fost format de la verbul *putea* + sufixul *-ință* (derivare cu sufix, urmat de derivare cu prefixul *ne-*, sau numai, direct, de la substantiv, nu și de la verb? Alte exemple: *netăinuit, neînchipuit* ș.a.

4) Lacune în teoretizarea procedeelelor lexicale formative secundare: cum s-a format substantivul *măcenic* „colac cu formă specială care se dă de pomană la sărbătoarea creștină 40 de Mucenici”? Dar pronumele *unul*? Sau verbul *zburătăci*?

Să mai precizăm că cele patru dificultăți precizate, dar și altele, sunt amplificate, uneori, de contradicții între lexicologi și lexicografi, cum se poate vedea din soluțiile etimologice variate date în studii, pe de o parte, și în dicționare cu etimologii (de tipul **DLR**, **DEX**, **MDA** ș.a.), pe de altă parte.

Răspundem la problema ridicată la (1) prin invocarea posibilității diferențierii între analiza subiectivă unificatoare, a vorbitorului comun și a studenților începători, pentru care toate cuvintele de la (a), (b) și (c) sunt formații lexicale cu sufixul *-os* și analiza obiectivă, a lingvistului, care cunoaște istoria limbii române și pentru care cuvintele de la (a) sunt moștenite din latină, cele de la (b) sunt creații lexicale ale limbii române, iar cele de la (c) sunt împrumuturi. Nu reluăm aici argumentarea care trebuie reținută

însă din seminare sau / și din bibliografie, dar precizăm că aceasta trebuie însușită și reluată la examinări cu subiectul precizat.

În ce privește opțiunea pentru una dintre soluțiile precizate la (2), aceasta se bazează, pe de o parte, (pentru (a) și (c) = moștenire latină), pe argumentarea de la (1) și, pe de altă parte, pe principiul recunoașterii conversiunii și, corespunzător, al renunțării la noțiunile de „derivare cu sufixul zero” / „derivare imediată” (pentru b), respectiv – pentru exemplul din categoria (d) – al „derivării regresive”, ambele în favoarea procedurii „conversiune”, fiindcă radicalii cuvintelor formate sunt identici, structural, cu radicalii cuvintelor din care provin. Există derivare regresivă, dar în alte situații decât acelea în care se încadrează substantivele *zbor*, *port* ș.a. Etimologii care vorbesc de derivare regresivă, în asemenea situații, sunt înșelați de convenția lexicografică de reprezentare în dicționare a verbelor prin forma de infinitiv prezent activ – *zbura*, respectiv *purta*, în cazurile exemplificate; dacă însă convenția, tot legitimă, ar fi fost stabilită pentru forma de indicativ prezent activ persoana I singular – *zbor*, respectiv *port* –, interpretarea noastră, de conversiune, ar fi apărut direct, fără implicarea, aici, a „derivării regresive”.

Referitor la dificultatea precizată la (3), invocăm, din motive structurale, principiul general al opțiunii pentru explicarea formării unui anume cuvânt printr-un singur procedeu, și anume *ultimul*, nu prin mai multe procedee succesive; în cazurile precizate: prefixul *ne-* + *putință*, respectiv același prefix plus *tăinuit*, respectiv *închipuit* (fac excepție unele categorii structurale de formații parasintetice). Cuvintele formate din text apar la identificarea directă, iar etimoanele lor, la identificarea indirectă; derivatul are o *structură binară*, fiind format numai din două părți, baza de derivare și afix, ambele unități lexicale putând fi simple sau complexe; se adaugă argumentarea de ordin semantic (să se vadă definițiile lexicografice ale derivatelor în discuție).

În sfârșit, pentru (4), se impune studierea procedeeleor lexicale formative secundare, chiar dacă aportul lor cantitativ (număr de cuvinte formate) și calitativ (structuri variate) este inferior aportului procedeeleor lexicale formative principale, cunoscute. În cele trei cazuri precizate, este vorba de „specializare semantic-lexicală a unei variante fonetice”, pentru *măcinic* < din *mucenic*, de „articulare obligatorie” pentru *unul* < din *un(u)* + art.-(u)/ și de „contaminație” în *zbu(ra)* și *-rătăci*, pentru al treilea, dar există și alte procedee din categoria celor precizate imediat mai sus.

II. Cu aceasta am ajuns la al doilea aspect din titlul lucrării noastre, analiza și comentariul cuvintelor formate, după identificarea lor în texte. Îl exemplificăm așa cum l-am realizat într-un volum recent apărut (Petru Zugun, Ana-Maria Minuț, *Formarea cuvintelor. Teorie și practică*, Editura Sedcom Libris, 2005).

Se dau textele următoare cerându-se, mai întâi, **A**) încadrarea cuvintelor formate, identificate în el, în una dintre rubricile tabelului; **B**) comentarea lor pe baza cunoștințelor lingvistice proprii și **C**) analiza structurală în radicali, rădăcini și, la derivate, baze de derivare:

1) „Și mama, care era vestită pentru năzdrăvăniile sale, îmi zicea cu

zâmbet uneori, când începea a se ivi soarele dintre nori după o ploaie îndelungată [...]"

(Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*, partea a doua)

A.

derivatele	compusele	conversiunile	formate prin procedee secundare	„cuvintele gramaticale”
1) subst. <i>năzdrăvăni(ile)</i> < adj. <i>năzdrăvan</i> + suf. <i>-i(e)</i> 2) subst. <i>zâmbet</i> < vb. <i>zâmb(i)</i> + suf. <i>-et</i>	1) adv. <i>uneori</i> < adj. pron. <i>un(e)</i> + subst. <i>or(i)</i>	1) adj. <i>vestit(ă)</i> < vb. <i>vestit(ă)</i> 2) adj. pron. <i>sale</i> < pron. pos. <i>sale</i> 3) adj. <i>îndelungat(ă)</i> < vb. <i>îndelungat(ă)</i>	–	1) conj. <i>și</i> < adv. <i>și</i> (conversiune) 2) prep. <i>pentru</i> < prep. <i>pe</i> + prep. <i>întru</i> (compunere) 3) prep. <i>a</i> (morfem de inf.) < prep. <i>a</i> (conversiune) 4) prep. <i>dintru</i> < prep. <i>de</i> + prep. <i>întru</i> (compunere) 5) art. neh. <i>o</i> < adj. pron. <i>o</i> (conversiune)

Total: 2 + 1 +3 (+4) + 0 (+5) = 6 (+4) și 0 (+5)

[Între paranteze apar gramemele: urmând tradiția, au fost luate în considerare și „cuvintele gramaticale”, deși ele aparțin gramaticii, nu lexicologiei; în 3 (+4), prima cifră notează cuvintele formate identificate direct, iar a doua, cele identificate indirect, deci prin etimoanele lor; ca orice alt text scurt, acesta este relevant numai prin unele aspecte ale formării de cuvinte.]

B. Observații

1. Sufixul *-i(e)* formează abstracte nominale și este același din *prostitie* < *prost*, *viclenie* < *viclean* ș.a.; sufixul *-et* formează tot abstracte nominale și este același din *plânset* < *plâns*, *răcnet* < *răcn(i)* ș.a. Compusul este neomogen și semianalizabil.

2. Adjectivele *vestit(ă)* și *îndelungat(ă)* provin de la formele de participiu ale verbelor care, în dicționare, sunt înregistrate, prin convenție, cu forma lor de la infinitiv, prezent, activ, *vesti*, respectiv *îndelunga*.

3. Numai în analiza subiectivă adjectivul pronominal *sale* poate fi considerat ca format prin conversiune intermorfologică, de la pronumele omonim (ocurent, cu această formă, deci fără articolul *ale* – din *ale sale*, de exemplu, precedat de prepoziții precum *contra*, *împotriva*, ș.a. sau de locuțiuni prepoziționale ca *din cauza*, *din pricina* ș.a., *în contra sa*, *din cauză sa* etc.); în analiza obiectivă, atât adjectivul *său* etc., cât și pronumele *său* reprezintă moștenire latină.

4. Cele șase lexeme au fost identificate în cadrul identificării directe, dar alte patru lexeme sunt identificabile în cadrul identificării indirecte, ast-

fel: a) *năzdrăvan* (etimon intern și bază de derivare) este format cu prefixul negativ *ne-* (aici, cu forma *nă-*) și baza de derivare *zdravăn* (să se observe diferența semantică frapantă între etimon și derivat); b) verbul *vestit(ă)*, format, prin conversiune intermorfologetică subst. > verb, de la substantivul *vest(e)*, procedeul lexical formativ fiind conversiunea (nu „derivarea imediată” / „derivare cu sufixul zero” ș.a.), fiindcă radicalul cuvântului format, al verbului deci, este *vest-*, identic structural (aici, și fonetic) cu acela al etimoului său; c) verbul *îndelunga*, format tot prin conversiune intermorfologetică de la adjectivul și adverbul *îndelung*; d) acestea din urmă au fost formate prin compunerea prepoziției compuse *în de* cu adverbul *lung*.

C. Analiza structurală

La derivate

Radicalii: *năzdrăvăni-*, *zâmbet*

Rădăcinile: *-zdravăn-*, *zâmb-*

Bazele de derivare: *năzdrăvăn-*, *zâmb-*

La compuse

Radicalii: *uneori*

Rădăcinile: *une-*, *or(i)*

La conversionate

Radicalii: *vestit-*, *sa-*, *îndelungat-*

Rădăcinile: *vest-*, *sa-*, *-lung-*

2) „În locurile pietroase dinspre pădure, umbletul le spori. Ajunși, deodată, noaptea, Jder opri, plecându-și urechea și ascultând neclintit, cu inima înfricoșată”.

(Mihail Sadoveanu)

A.

derivatele	compusele	conversionatele	formate prin procedee secundare	„cuvintele gramaticale”
1) adj. <i>pietroas(e)</i> < subst. <i>pie-tr(e)</i> + suf. <i>-oas(e)</i> 2) subst. <i>umblet(ul)</i> < vb. <i>um-bl(a)</i> + suf. <i>-et(ul)</i> 3) adj. <i>ne-clintit</i> < pref. <i>ne-</i> + adj. <i>clintit</i>	1) adv. <i>deodată</i> < prep. <i>de</i> + adv. <i>odată</i>	1) vb. <i>spor(i)</i> < subst. <i>spor</i> 2) adj. <i>ajunș(i)</i> < vb. <i>ajuns</i> 3) adv. <i>noaptea</i> < subst. <i>noaptea</i> 4) subst. propriu <i>Jder</i> < subst. comun <i>jder</i> 5) adj. <i>înfricoșat(ă)</i> < vb. <i>înfricoșat</i>	–	1) prep. <i>dinspre</i> < prep. <i>din</i> + prep. <i>spre</i> (compunere) 2) conj. <i>și</i> < adv. <i>și</i> (conversiune)

Total: 3 + 1 + 5 (+ 4) + 0 (+ 2) = 9 (+ 4) și 0 (+ 2)

B. Observații

a) Sufixul *-os* formează nume de însușiri hipertrofiate, sufixul *-et* formează abstracte nominale, iar prefixul *ne-* este prefix negativ.

b) Considerăm că *neclintit* are valoare de adjectiv, nu de adverb (dacă numele-subiect din propoziție ar fi de genul feminin, acordul s-ar face în consecință, de exemplu: *Fata opri ... ascultând neclintită*; apreciem, după cum se vede, că adjectivul *neclintit* provine prin derivare cu prefixul *ne-* de la adjectivul *clintit*, nu prin conversiune de la un verb la participiu.

c) În analiza curentă, verbul *spor(i)*, care provine de la substantivul *spor*, ar reprezenta un caz de derivare cu sufixul verbal *-i*. În analiza noastră, acesta este un caz de conversiune, dat fiind faptul că radicalul substantivului *spor* este *spor*, iar radicalul verbului *spor(i)*, este, de asemenea, *spor-* (*-i* este un sufix gramatical, deci exterior radicalului).

d) În text apare și un caz de conversiune intramorfologică: substantivul propriu *Jder* provine din substantivul comun *jder*.

e) În text apar unele cuvinte formate de la cuvinte care au luat naștere, de asemenea, pe terenul limbii române: 1) adjectivul *clintit*, care oferă baza de derivare în *neclintit*, provine, prin conversiune, din verbul *clintit*; 2) verbul *înfricoșat* (de la care a fost format, prin conversiune, adjectivul corespunzător) este un derivat cu prefixul *în-* de la adjectivul *fricos* (reamintim și faptul că, în analiza curentă, acest verb este considerat derivat parasintetic, cu prefixul *în-* și sufixul *-a*, de la adjectivul *fricos*); 3) adjectivul *fricos* este un derivat cu sufixul *-os* de la substantivul *fric(ă)*; 4) compusul, adverb, *odată* < numeralul *o* + substantivul *dată*. Dacă adăugăm și aceste cuvinte, numărul lexemelor din text formate pe terenul limbii române se ridică la 13 (+2).

C. Analiza structurală

La derivate

Radicalii: *pietroas-*, *umblet-*, *neclintit-*

Rădăcinile: *pietr-*, *umbl-*, *clint-*

Bazele de derivare: *pietr-*, *umbl-*, *-clintit*

La compus

Radicalul: *deodată*

Rădăcinile: *o* și *-dat-*

La conversionate

Radicalii: *spor-*, *ajunș-*, *noaptea*, *Jder*, *înfricoșat-*

Rădăcinile: *spor-*, *ajun-*, *noapt-*, *jder-*, *-fric-*

III. Am ajuns, în sfârșit, la *evaluare* și, implicit, la *notare*, ultima secțiune a prezentării noastre. Pentru rezolvarea integrală și corectă a secțiunii **A** acordăm trei puncte, pentru **B** – șase puncte, iar pentru **C** – un punct, deci zece în total. La **C** acordăm maximum un punct (identificarea rădăcinilor, radicalilor și, în cazul derivatelor, a bazelor de derivare neridicând dificultăți mari). „Cuvintele gramaticale formate” nu intră în discuție la *notare*, lexicologia ocupându-se de lexeme.

În încheiere, propunem examenatorului să rezolve el însuși în prealabil întregul exercițiu, inclusiv *notarea*, pentru a explica operativ totul.